

Egyház és állam.

Gautama, a buddhizmus alapítója, azt mondja: „E földön semmi se állandó, semmi se való. Elmulik az élet, mint a tűz szikrája s mint a lantnak hangja. Lennie kell valamely magasabb értelemnek, ahol, amelyben nyugalmat nyerhetünk. Ha ezt el tudnám érni, világosságot hoznék az embereknek; ha magam szabad lehetnék, megszabadítanám a világot“. (E. Clodd: *Childhood of rel.* 172 l.). Nagyszerűen visszatükrözik e szavak az emberi léleknek egy végtelen lény utáni sóvárgását, annak megismerésére való törekvését. S valóban, a gondolkozó ember annyi minden rejtélyt látván e világban, ráadja magát a szemlélődésre, keresvén, kutatván mindennek a végokát. Keres, kutat, míg kap egy legfőbb értelmet, egy absolute lényt, ki által megfejthetni véli a nagy mindenséget; majd megállapítja ezzel a végtelennel való viszonyát. Így születik meg a hit; így születik meg az a hit, mely nyugalmat ad, világosságot hoz és szabadságot létesít. Nagy dolog a hit! Igazán szentkönyvünknek, hogy ebből származnak az életnek cselekedetei és Jézusnak, hogy hegyeket lehet azzal elmozdítani. A hit eszméket termel, ront és épít szüntelen; újabb és újabb eszméi kiragadják az embert a mulandóság honából s az örökkévalóságra irányítják figyelmét s így veszi észre, hogy csakis, akik eszmékre építenek, azok építenek az örökkévalóságnak, mert minden egyéb elmulik mint a tűz szikrája, mint a lantnak hangja.

Amilyen a hitem, olyan vagyok én; és mindenki olyan, mert a hit cselekedetekben nyilatkozik meg; amit és amint cselekszünk, az és olyan a mi lényünk. Ha a hit külsőleg megnyilatkozott, az a *vallás*. Nem álmodozás, nem szó beszéd, nem kegyes szemforgatás és nem is csak templomi magamutogatás, hanem kizárólag *cselekvés a vallás*. Cselekvés az egyéni, családi és társadalmi életben. S mivel a hit a vallásban láthatóvá, tapasztalhatóvá válik, nagy hatással van mindenkire úgy, hogy bátran elmondhatjuk, hogy az emberiség egész élettörténetében, élettörténetének minden változatában, fejlődésében és kulturájában soha semminek se volt és

nem lesz akkora közvetlen befolyása, mint a vallásnak. Hiszen, ha a történelemnek csak egyes kimagasló alakjait vesszük is, bizonyosan állíthatjuk, hogy azok mind vallásosak voltak. A hagyomány legnagyobb ilyen alaknak Dávid királyt állítja előnkbe, de Nagy Sándort is ilyennek tekinthetjük. Vallásos regényességgel vannak mindketten körülvéve s ők maguk is magukat isteneik kiváló kegyeltjeinek tekintették. Socrates, egy, nem a saját, hanem valami másnak a hangját hallotta kebelében s ez a demoni hang — így nevezte ő azt — ízt, magasztosságot adott korszakalkotó etikai bölcsészetének. Pál apostol megszabadította Jézus szellemét a zsidó törvényszerűségtől és nemzetiségtől és egyesítette az emberiséget egyszerűen vallásos látomásai által. Szent Ágoston ezer évig uralta a kereszténység életét, mert Pál apostolt olvasván a kertben, levetközte testi vágyait s a földi polgári jog helyett Isten országában akart polgári jogot szerezni. Assisi Szent Ferenc és Szent Katalin még ma is tisztítják az emberek szívét, mert egykor tiszta szívvel meglátták az Istent. A modern Európa annak a máglyának a hamúján épült fel, melyet Luther a pápai bullával gyújtott fel. De e tűz is lángját ama fénytől nyerte, mely felgyúlt egykor Pál előtt és lesújtotta őt a damaskusi uton. Ama három ember közül, kik a XVIII-ik század végén kihuzták a francia kath. egyház nagy tévedéseit fenntartó oszlopokat s a fejlődésnek új irányt adtak, kettő vallásos volt. *Voltaire* úgy halt meg, mint Istent imádó, embereket szerető, ellenséget nem gyűlölő, de a babonát utáló ember. *Rousseau*, elhagyatva halt meg, de oly könyveket hagyott hátra, melyekből mindenki megismerheti a vallásos buzgóságnak azt az elragadó erejét, hogy miféle eszméi voltak neki az embernek Istenhez való hasonlóságáról. *Leibnitz* meg így kiált fel: „Vedd el a vallást és nem találsz alattvalót, aki a hazáért és igazságért vagyont és életét feláldozná!”

Nagy, felette nagy hatása volt és van minden időben az igaz, őszinte vallásosságnak, az igaz, őszinte vallásnak. És e hatás mindig közvetlen. A vallásban felette nagy a jótékony, termelő, sőt szervező erő. A *szervező* erőt említettem. Ugyanis, emberi természetünk szerint vallásunkat közöljük másokkal s a vallás összehoz, társít minket mindazokkal, kikkel rokonérzéseink, rokonvágyaink és eszméink vannak. Ekkor célokat tűzünk ki: fenntartani, terjeszteni eszméinket, megvalósítani az életben elveinket; kcsőbb meghatározuk egyik a másikunknak jogait és kötelelességeit s így szervezkedünk és mikor ezt tesszük, akkor már, amint nevezzük, *egyházat* létesí-

tünk. Így jó létre az egyház, ami nem egyéb, mint az egy hitet vallóknak szervezett egyesülete.

Mi az egyház? Erről különféle felfogások és nézetek keletkeztek. Egyik részen állanak a theologusok, másik részen a történészek és harmadik oldalon a jogászok. A theologusok illető egyházuk hittételeit előre elfogadva, állapítják meg, hogy mit értenek az egyház fogalma alatt. Abban, az unitáriusokat kivéve, mind megegyeznek, hogy az egyház tagja bárki is kizárólag csak a kereszttség által lehet. Aztán abban is, hogy csakis a keresztény egyház nevezhető egyháznak s így minden más vallásos társulat, pl. a mohamedán, buddhista, zsidó stb. nem *egyház*. A történészek és jogászok legnagyobb része szintén elfogadja a dogmatikus álláspontot, de a kiválóbbak e szűklátókörűségen felülemelkednek. A magam részéről azokkal tartok, akik nem tagadják meg más vallásos és erkölcsös társaságtól sem az *egyház* nevet s akik — bár gyönyörű szimbolikus cselekedetnek tekintik a keresztelést — keresztényeknek mégis csak azokat tartják, akik elfogadván Jézust mesterüknek, élük az ő életét, vagyis szimbolikusán kifejezve, akik eszik az ő testét és isszák az ő véré, akik szellemi életének a názárethi próféta az egyedüli vezére és irányítója. Így tehát, ismétlem, hogy keresztény egyház alatt értem azt a vallásos és erkölcsi szervezett testületet, mely Jézus tanításait igaznak tartva, elfogadva, e tanításokon építi fel hiveinek vallásos és erkölcsös életét s ezek alapján keresi földi boldogságát és jövő üdvösségét.

E meghatározás után tisztában lehetünk azzal, hogy én a Jézus tanításain felépült úgynevezett keresztény egyháziól fogok szólni.

Az állam fogalmának meghatározása már sokkal könnyebb, bár ennek meghatározása körül is többféle nézet uralkodott. Ugy látszik azonban, hogy a jogászok legtöbbször sikerült az állam fogalmára nézve csaknem mindenki által elfogadható meghatározást találni. Az állam létrejöttét az emberi szükségérzetnek tulajdoníthatjuk. Az ember elsőrendű szükséglete: a lakás, az étel és ruházat bármily primitív alakban is. Ezeket megszerezni vagy *munkával*, vagy csak *lopással*, ne mondjam, rablással lehet. A becsületes, szorgalmas munka eredményét mindig kockáztatta a *lopás*. Élni, dolgozni pedig csak csendben, rendben, békében és biztonságban lehet. Ezeket biztosítani, az ellenük vétőket megbüntetni létesült az a szervezet, melyet *államnak* nevezünk. Valamint a szervezet, úgy a hozzáfűzött eszme is sokat változott, míg a modern

korban egészen meghatározódott. A magam részemről teljesen elfogadom dr. Nagy Ernőnek e meghatározását: „Az állam valamely határozott területen állandóan megtelepedett embersokaságnak (népnek) egy egységes főhatalom alatt magasabb személyi életre (személyiségre) történt egyesülete.“ (Dr. Nagy E.: Közjog. 1. lap.)

Ennek elfogadásával tisztán áll előttem a *keresztény egyház és állam* fogalma. Szükségem volt e kettőnek meghatározására azért, mert ezeknél *két hatalom* tűnik szemünkbe s a két hatalom céljának, hivatásának, az emberi életre való kihatásának kérdése, azok viszonyának a megállapítása nagy feladat mind az egyházi, mind a világi emberek előtt.

Állam, államok léteztek jóval a kereszténység előtt, de a kereszténység alig 2000 esztendő, élete azonban teljesen bevegült az államok életébe s ott nagy átalakításokat végzett. Így van ez különben mindenik világvallással. A zsidóknál állam és egyház vagy vallás együtt álltak, a buddhizmus *ég fiát* adott a császárnak a buddhistának, a mohamedánizmus kalifát a szultánban. S a kereszténységet közvetlen megelőző időszakban a nagy római birodalmat alkotó egyes kis országokban, tartományokban a vallás és állam együtt éltek; mint jó házaspár, egymás ellen semmit se tettek, de egymásért éltek és haltak. A kereszténységgel azonban ilyen egységet teremteni állam és egyház között nem lehetett.

Mint mindnyájunk előtt ismeretes, a keresztény vallás, mint egyház is, a kicsiny Palesztinában, Jeruzsálemben alakult meg. Palesztina annak a nagy római birodalomnak volt egy része, mely akkor az egész civilizált világot magába foglalta. Az egyház Palesztinában még meg sem erősödhetett, mielőtt Titus Jeruzsálemet elpusztítva, a zsidókat szétszorta. Itt tehát az egyház és állam viszonyáról nem sokat mondhatunk. Legfennebb annyit, hogy a keresztények a zsidók részéről üldözésben részesültek. Így volt ez különben a római birodalom minden részében. Úgy, hogy a keresztények jó ideig nem merték megvallani nyíltan, hogy ők keresztények. Hogy mégis tudtak *szervezkedni*, az annak tulajdonítható, hogy kezdetben, mint *halotti társulatok* tagjai jöttek össze. A római birodalomban ugyanis kétféle vallás volt: *megengedett* és *idegen*. Minden meghódított tartomány lakóinak szabadon lehetett vallásukat gyakorolni, de már attól eltérőt senkinek sem. A császárok voltak a *pontifex maximusok*, vagyis a vallások fejei s csak az a vallás létezhetett, mit az állami mindenhatóság engedélyezett. A császárok szobrai előtt — mert a császárokat is az istenek közé

sorolták — bizonyos meghatározott időben mindenkinek áldoznia kellett. Ez alapjában véve egy szimbolikus áldozat volt, mert a császárok szobra a birodalom egységét képviselte; aki tehát itt áldozott, az a birodalom egységének hódolt. A zsidó vallás a *megengedettek* közé tartozott s míg a keresztényeket úgy tekintették, mint ennek egy felekezetét, nem volt bántódásuk, sőt a római egyesületi és gyülekezési jog alapján, joguk volt társulatot alapítani, különösen ama célból, hogy az elhalt hívek tisztességes eltemetése biztosíttassék. Így hát, mint halotti társulatok tartották meg hitüket, terjesztették a hitet és szeretetet; szaporodtak és szerezhettek még vagyont is anélkül, hogy magukat nyíltan Jézus követőinek vallották volna. Lassanként azonban a titok kipattant s ekkor nyílt üldözés lett osztályrészük, mert veszedelmes volt egy oly társaságot megtűrni, mely a jövő élet reményeiért lemond a világról, mely egyetemes Istent tanít; az állami eszmével szemben az Istenországáról prédikál, szabadságról, egyenlőségről és testvériségről beszél a rabszolgák honában. Tíz császár részéről szenvedtek a keresztények nagy üldözést; a tizediknek — Diocletiósnak — a IV-ik század elején a keresztények ellenségei büszkén véseték szobrára: „Diocl.-nak, aki a keresztény babonát az egész világról eltörölte.“ A kereszténység azonban nem babona volt és nem volt eltörölve. Alig néhány év múlva, 312-ben a világ feletti győzelméről beszélhetett. Nagy Konstantin akkor a keresztények segítségével meghódítja Rómát s uralkodó társával, Liciniccussal, kiadja 323-ban a *milanói* edictumot, mely biztosította az egész birodalomban a keresztény vallásnak szabad gyakorlatát. Nagy Konstantin majd az egész birodalmat kezére szerezte s mivel pontifex maximus volt, úgy gondolta, hogy csak igazságosan cselekszik, ha felveszi a keresztényeknél is a *kereszténység védője és külső püspöke* (externus) címet. A kereszténység államvallássá lett s ezzel rá nézve egy új élet kezdődött meg. A császár gondoskodott az egyház szükségleteiről; védelmére kel annak, kiváltságokkal látja el a püspököket, felmenti katonáskodás, közmunkák, adózás alól az egyház szolgálait, sok világi ügyek elintézését a püspökökre bízva, megengedi az egyháznak, hogy birtokot szerezzen, ajándékot és örökséget elfogadjon, templomai menedekhelyül szolgálhassanak; ámde, mint az egyház védője, beleszól az egyház ügyeibe is; a sok vallási vitatkozást meg kell szüntetni, így gondolkozott s ezért zsinatot hív össze, sőt, mikor a püspökök nem tudnak dönteni, dönt ő hittani kérdésekben is. Nagy Konstantin tehát úgy tekintette

magát, mint a keresztény egyház fejét. Nagy segítséget adott az egyháznak, de azt is várt attól. A kereszténység egészen az állam hatalmi körébe került. Állam és egyház kötelesek egymást kölcsönösen támogatni; ez az elv valósult meg Nagy Konstantinnál. Így rendeződik az állam és egyház közti viszony, melynek változhatatlanságára számítottak, hiszen mindenki, ha valamit alkot, azt hiszi, hogy alkotása örök időkre megmarad. Ez a rendezés, t. i. az állam és egyház kölcsönös támogatása *byzantinizmusnak* nevezetik. Ez uralta a helyzetet egészen a VIII-ik századig, úgy, hogy a római birodalom súlyos politikai helyzetével a kereszténység is nem egyszer súlyos helyzetbe került. Az egyháznál azonban volt egy eszme, mely az V-ik század elejétől mindig reménységgel és a helyzet megváltoztatásával kecsegtette s ez eszméje megvalósítására az állam védelme alatt türelemmel várt. Ez az eszme az volt, melyet Szent Ágoston adott „de civitate dei“ (*Isten állama*) című művében.

Nagy Konstantin politikáját követték utódai, de már nem-sokára II. Constantinnak Osius cordubai püspöktől e szavakat kellett hallania: „Szünjél meg kérlek, óh császár! Emlékezzél halandóságodra, ne avatkozzál az egyházi ügyekbe s nekünk ezekben ne parancsolj, hanem azokat inkább tőlünk tanuld. Neked Isten polgári hatalmat adott, reánk egyházat bizta; írva van: Adjátok meg a császárnak, ami a császáré, Istennek, ami az Istené. Tehát nekünk nem szabad földi hatalommal birni, de neked sem sajátod a tömjén és a szent ügyek hatalma.“ (Szeredy Egyh. jogtan L. 207.) Vagyis eljött hamar az az idő, mikor az egyház megerősödvé le akarja győzni az államot, amire segítségül, sőt biztatóul jött Szent Ágoston említett munkája, mely kifejti, hogy *Istentől eredő két hatalom* van a világon *a világi és egyházi*. Az egyház az Isten állama, az állam pedig csak földi állam. Az egyház nem része az államnak, hanem különvált, önálló állam. Az egyház célja Isten akaratát keresztül vinni, az állam köteles ebben közreműködni, meg kell teremtenie a békét, a rendet, a jogi biztonságot, hogy az egyház cselekedhesse Isten akaratát. Ha az állam segíti az egyházat, azzal csak kötelességét teljesíti, de viszonzószolgálatot nem várhat, mert a kötelesség teljesítéséért nem jár ellenszolgálat. Az állam nem követelhet befolyást az egyház ügyeibe, sőt, inkább köteles az egyháznak engedelmeskedni.

E gondolatokban már nemcsak az az eszme volt benne, hogy az *egyház és állam*, mint két hatalom közül az egyház alárendelt legyen, hanem az is, hogy nem férhet meg e kettő, mint egymás

mellé rendelt hatalom, sőt, hogy az egyház felette áll az államnak. Ezt igazolni is törekedtek és erre csodálatosképen megint a soha nem létező Ádám és Éva bűnbeesésének meséjét vették elő. Az igazolás ilyen eszmemenettel történt. Az emberek nem maradtak meg a vétkezés előtti állapotukban. Ha megmaradtak volna, egy társulatot alkotva, Isten bölcs vezérlete alatt, a szeretet köteléke által összefűzve, céljaikat elérhették volna. De mert megromlottak, hát társulat vált szükségessé, melyben földi jólétük és örök üdvösségük miatt egyesülni tartoznak. A bűn által az emberek Istentől és az ő társaságától elszakadtak, a hatalom és birvágó hajlandóvá tette őket a mások jogainak megértésére. Hogy az Istennel való összhang visszaállíttassék, Isten elküldötte fiát, ki az egyházat alapította, ami az emberek üdvösségét munkálja. De ezt csak úgy lehet munkálni, ha béke és rend van, amiért szükséges, hogy az emberek egy közös hatalom alatt társaságba egyesüljenek. Így jött létre az egyházi hatalom, mely az üdvösséget, tehát a földöntúli életet is szolgálja és az állam, mely békét, rendet, biztonságot teremt. Szóval készíti elő az utat a másiknak sikeres munkálkodására. Mindkét hatalomnak engedelmeskedni kell. Később, mikor már arról volt szó, hogy egyik felette áll a másiknak, arra is kaptak apostoli szót, hogy melyiknek kell főképp engedelmeskedni s idézték az apostol szavait: „Inkább kell engedelmeskedni Istennek, mint az embereknek.“

Meg volt az eszme, az elv tehát függetleníteni elsősorban az egyházat az államtól, másodsorban azt az állam fölé emelni. Hogy ez nem sikerült több százéven át, nem az egyházon mult. A népvándorlás korában örvendett, hogy létét megtarthatta; a mohamedánizmus hódításakor pedig imádkozhatott, hogy teljesen meg nem semmisült. Így a byzantizmuson minden szándéka mellett se változtatható. Sőt keletet az annyira hatalmában tartotta, hogy a keleti egyház attól mind e mai napig szabadulni nem tudott.

A római birodalom összeomlott. Rómának, mert akkor, a VI. századtól, már katholicizmusról vagy nyugati kereszténységről beszélhetünk, más támasz után kellett néznie. Megnyerte ezt a támogatást az egyre erősödő *germán* fajnál, ezek közt különösen a *frankoknál*. A byzantinizmustól azonban itt se tudott jó ideig megszabadulni. A frank uralkodók éppen oly szerepet biztosítottak maguknak, mint a régi római császárok. Védelmetk az egyházat, a pápákat, de ők nevezték ki a püspököket, ők adományozták a birtokokat, ők adtak befolyást a püspököknek az államban. Legjel-

lemzőbb Nagy Károly frank uralkodónak az intézkedése. Nyugaton jól tudták mindenütt, hogy ha az egyes uralkodó családok hatalmukat megerősíteni, a monarchiát kifejleszteni, a világi nemesiséget ellensúlyozni akarják: szükségük van a püspökökre, az egyházra. Adtak is kiváltságot ezeknek eleget, de nem függetlenségük biztosításával. Nagy Károly hűbéresévé tette a püspökséget, sőt magát a pápát is; ő adományoz püspökségeket még világiaknak is, de követeli a hűségi esküt, politikai céljainak szolgálatát, katonaság előállítását. Segítségére megy a pápának, birtokot ad neki, de követeli a császári koronát és a hűségi esküt a pápától is. Szóval nyugaton áll a byzantinizmus, úgy hogy a nyugati egyházakat csaknem mint nemzeti katolikus egyházakat lehet tekinteni, melyek felett az államfők uralkodnak, hoznak törvényt, a pápa csak annyiban szól bele a dolgokba, amennyiben meg tud az uralkodókkal egyezni.

A frank római császárság N. Károly után mind erőtlenebb lesz, míg 160 év után 960-ban elfoglalja helyét a német római császárság és akad néhány erős, hatalmas császár, kik N. Károly politikáját követve, pápákat tesznek és kergetnek el, akik az egyház segélyével hatalmas birodalmat akarnak létesíteni, melynek feje legyen a német császár, kultuszminisztere a pápa. Itt is csak a byzantinizmus. De változik a helyzet. Mély elméjű, erős akaratú és kiváló számító néhány pápa kerül a pápai székre, kik a megreformált Benedek-renddel, a clugnyi szerzetnek nyugaton egészen ellepő befolyásával hozzá kezdenek Szent Ágoston eszméinek megvalósításához. Kimondják, hogy az egyház nemcsak független az államtól, hanem felette is áll annak. Megkezdődik aztán VII. Grgelylyel az úgynevezett investitúra harca, mely odavezetett, hogy 1122-ben a wormsí concordatum szerint a pástorbót és gyűrűt a püspököknek többé már nem az uralkodó, hanem a pápa adományozza. A németrómai császárok csak jelen lehetnek a püspök-választáson, adományoznak birtokot és nyernek hűségi esküt. Kimondják a test és lélek, a nap és hold elméletét. A testet a lélek élteti, a hold a naptól kapja fényét: lélek és nap az egyház, test és hold az állam. Nincs többé két hatalom, csak egy, ez pedig az egyházé, az egyházat megszemélyesítő pápáé. És küzd a német császárság régi eszméiért, elveiért, de a küzdelemben az utolsó Hohenstaufen is elesik. János király Angliában föld nélkül marad s országát mint hűbért fogadja el III. Inczétől. Eléri a pápaság, mire vágyott; az egyház, amit sohase remélt. De VIII. Bonifatius

nem elégszik meg az elődei által biztosított hatalommal; ő mint Isten helytartója csak rendelkezni akar. Feszíti a húrt és a húr Szép Fülöp francia király kezében elpattan. Kimondják, hogy az állam és egyház viszonya nem alapítható a szentírásra. S aztán következik a pápai hatalom hanyatlása, az avignoni fogság, a pápai szakadás. S e romok között következik az ébredő humanizmussal a monarchiák függetlenségre törekvése, mikor a német nemzet 1338-ban egyhangulag mondja ki, hogy neki az a császára, akit ő annak választ és nem az, akit a pápa megkoronáz; a császár pápai koronázás nélkül is császár. Dante „De monarchia“ című művében megtámadja a pápának állam feletti hatalmát. Jönnek a reformáló zsinatok vergődései s végül a reformáció, mely újabb elméletet viszen be az egyház és állam közti viszony kérdésébe. Mindezek a pápai, tehát az egyházi hatalom korlátozását munkálják.

Már a reformációt megelőző századokban megindult volt a törekvés arra, hogy az államokat függetlenítsék az egyháznak befolyásától. De nehogy azt higgyük, hogy a reformációt a német fejedelmek tisztán a vallás ügyéért támogatták. Nem! Hanem inkább politikai okokból. Hiszen Miksa császár nyíltan megírta Bölcs Frigyesnek, hogy vigyázzanak a szerzetes (Luther) bőrére, mert még nagy hasznát vehetjük neki. Tény az, hogy a reformáció felette sokat ártott a kath. egyházi hatalomnak. Egy tridenti és a mult században a vatikáni zsinatnak kellett bekövetkeznie, hogy az egyház hatalmából megmenthesse azt, amit lehetett. És sokat megmentett. Azt az elvét, azt az eszméjét, hogy a világfeletti uralom az övé, nem adta fel, várja az alkalmas idöket. De azt hiszem, sokáig kell várakoznia, mert az idök megváltoztak s a monarchikus, valamint a republicanus kormányok megsaporodtak, megerősödtek, ezek pedig nem kedveznek az arisztokráciának, vagy mondjuk még inkább, az autokráciának.

A reformáció az emberi előhaladásnak és művelődésnek új irányt adott. Az egyház és állam közötti viszony kérdésének megoldásaira újabb elméletek keletkeztek. Egyfelöl a kath. és másfelöl a protestáns egyházakban, de maguk az államok is adtak a világnak oly világi jogászokat és törvényalkotókat, kik figyelemre méltó terveket, eszméket terjesztettek a világ elé, a kérdés végleges rendezésére. A katolikus egyháznál figyelemreméltó a Franciaországban keletkezett *gallicanizmus*, mely a pápa jogait kívánja szabályozni francia földön; Németországban a *febronianizmus*, mely már nemcsak a pápa hatalmát korlátolja, hanem a püspökét is függet-

leníti s mintegy a nemzeti katolikus egyház megalkotását célozza, melyben állam és egyház egymástól függetlenül élnek. Ott van végül a *jozefinizmus*, mely az előbbi alapon indulva, csaknem a byzantinizmusig megy, midőn II. József, kiról az elnevezés is van, beleszól császári hatalmi parancsával az egyház ügyeibe, püspökségeket szervezvéen és törölvén el, szerzetesrendeket oszlat fel, vagyont foglal le, ünnepeket, bucsújárásokat töröl el. Szóval a protestantizmus hatása alatt a katolikus egyházban megnyilatkozott elméletek is arravalók voltak, hogy rendezzék a viszonyt az egyház és állam között. Ez azonban végleg még sehol sem sikerült, mert Róma ragaszkodik régi, a világ feletti hatalma eszméjének elismeréséhez, az államok pedig függetlenségeikhez s így az úgynevezett *konkordátumokban* keresik az ideiglenes megoldást.

A protestáns egyházak állami helyzetét már maga Luther megkönnyítette azzal, hogy az egyházat a fejedelem főhatósága alá helyezte. Luther az egyetemes papság elvét hirdeti. Mindenki pap s így a fejedelem a legfőbb pap. Ez az egyházfejedelemség. A későbbi időben igazolni kellett ezt az elméletet. Igazolásul háromféle újabb elmélet keletkezett. Egyik az, amit *episcopalis* rendszernek neveznek. Eszerint 1555-ben az augsburgi vallásbékével megszűnt a hívők felett a katolikus püspökök hatalma, átháramlott az a fejedelemre, akit az jogosan megilletett. Birja tehát az államfő az egyházi hatalmat világi szuverénitásánál fogva; azonban e hatalmat a tanítói hivatal — *papság* — tanácsa szerint tartozik gyakorolni. Az államfő hatalma tisztán csak külső, míg a belső dolgokat a papság — az úgynevezett consistoriumban — intézi. A nép kötelessége e rendszer szerint: engedelmeskedni az említett világi és egyházi hatalomnak.

A másik a *territoriális rendszer*. Ez azt tartja, hogy az egyházi hatalom az állami hatalomnak alkateleme, annyira, hogy az államhatalom gyakran még a tisztán egyházi ügyekbe is, mint pl. a liturgiai szabályzat megállapításába is beleavatkozik. E merev állásponton úgy igyekeznek enyhíteni, hogy azt mondják, hogy a fejedelem jogköre csak a külső békére, a rend fenntartására irányulhat, de nem a belső békére, a hitvallás terére, mert a vallás a lelkiismeret dolga lévén, abba a fejedelem be nem avatkozhatik.

Harmadik a *collegialis rendszer*. E szerint az egyház szabad egyesület; a hívők szabad elhatározása ad annak létet; az egyház-hatalom nem alkateleme az államhatalomnak, az egyháznak saját jogai vannak s azzal szemben a fejedelemnek csak annyi joga van,

mint bármely más szabad egyesülettel szemben. Lehet a fejedelemnek egyházhatalmi joga, de csak akkor, ha az átruháztatott reá, azonban ez nem olyan államfői hatalom, mely őt szuverénitásánál fogva illetné meg. Államfői jogánál fogva a fejedelemé csak a legfőbb felügyeleti és védelmi jog.

Ez elvek közül a mult században a collegialis rendszer elvei kezdettek diadalmaskodni egyes országokban. nemcsak a lutheri, hanem az összes, különösen pedig a protestáns egyházakkal szemben s tagadhatatlanul jótékony befolyással voltak.

Kálvin nézete szerint az államnak az egyház hatalmi kérdésében semmi beleszólása nem lehet. Azonban, amint a kálvinizmus egyes országokban szervezkedni tudott, Kálvin merev nézetéből sokat engedett, velünk együtt elismeri, hogy az államhatalmat megilleti az egyház felett a legfőbb felügyeleti és védelmi jog, de már belső ügyeinkbe az államhatalomnak semmi beleszólása nem lehet. Az államnak kötelessége védeni érdekeit, de amíg mi az ellen nem cselekszünk, egyházunk dolgaiba a beleszólási jogot el nem ismerhetjük, a legfőbb felügyeleti és védelmi jog mélységes tiszteletben tartása mellett, lelkiismeretünket kormányozni csak egyedül Istenre bízhatjuk.

Az egyház és állam közötti viszony kérdése tehát még nincsen megoldva. Mindenfelé igyekeznek ezt rendezni. E tekintetben is különböző elvek nyilatkoznak meg. Ilyenek: hol az állam és egyház *egyek*, amikor vagy az egyház uralkodik az állam felett vagy az állam az egyház felett. Továbbá, ahol az állam és egyház teljesen külön válnak egymástól. Ilyen az amerikai rendszer, hol az állam hatásköréből a vallás ügye ki van zárva; a laikus államrendszer, mely a vallást nélkülözni kívánja, de az erkölcsi világ részére polgári moralt állapít meg, melyet teljesíteni mindenkinek kötelessége. A *jogállam* elmélete, mely az államot elválasztja minden vallástól és egyháztól s a polgárookra csakis a tőle származó állami szabályokat tartja kötelezőnek. Végül a *szabad egyház szabad államban* elmélet, mely szerint az állam és egyház egymás mellett léteznek, de mint külön önálló testületek. A külső dolgokat intézi az állam, a belsőket az egyház, a vegyeseket közös megegyezés útján szabályozzák.

Mint említettem az egyház és állam közti viszony kérdése még nincs mindenütt és nincsen teljesen megoldva. Ha bárhol is ezt megnyugvásra megoldani akarják, szükséges tekintetbe venni, nemcsak a kereszténység, hanem az egyes egyházak célját és főleg multját,

az emberiség érdekében eddig kifejtett munkálkodását. Mert hát mit is tettek és tesznek az egyházak? Befolyásolták az emberi társadalomnak minden körét, az emberiségnek minden rétegét és pedig jótékonyan. Befolyásolták a magán viszonyokat, az állam- és nemzetközi viszonyokat s oly intézményeket létesítettek és tartottak fenn, melyek egyes államok erkölcsi életébe mélységesen belenyulnak. Megtanítják az embereket engedelmeskedni a felsőbbeknek, tisztelni a jogi rendet, a törvényeket, eltérni inkább, mint megbosszulni a sérelmeket; az adott szónak, a fogadalomnak, az *eskünek* szentségét hirdetik lenn és fent egyaránt, de hirdetik egyuttal a felelősséget is még a trónoknak is; munkálkodást, kötelesség teljesítést parancsolnak. Szelidítik és emelik az erkölcsi életet, javítják a bűnösöket, menhelyet adnak az üldözötteknek. Felszabadítják a rabszolgákat, egyenlő emberi jogokat tanítanak, mint Isten gyermekeinek, enyhítik nyomorát a testvérnek, ott vannak születésünknél s végig kísérik egész életünkön s utolsó Isten hozzádban áldást mondanak porainkra is. Tanintézeteket, népnevelési intézményeket létesítenek, szegény, árva, gyám- és kórházakat állítanak és tartanak fenn s mindezeket hittel és szeretettel bearanyozzák. Küzdenek fényűzés, nyers mulatságok, uzsora, durvaság ellen és beviszik a vagyonszerzés mesterségébe a becsület morálját. De ki tudná mind elősorolni azt a sok jótékony befolyást és munkát, melyeket az egyházak tettek és tesznek?!

Nagyon megfontolandó tehát minden államra nézve, mikor az egyházak és állam közti viszonyt rendezni akarja, hogy mit és miképp cselekedjék. Megfontolandó az különösen, hogy az államok változnak, meg is semmisülnek, a fajok oda lesznek, beolvadhatnak, kipusztulhatnak; de míg világ s a világon ember lesz, addig a hit, a vallás és az ezeken alapuló egyházak mindig létezni fognak. A forma, az alak megváltozhatnak, de nem a lényeg, nem az alap, mert az személyválogatás nélkül van az emberi kebelbe oltva s gyökerét onnan senki ki nem tépheti, mivel Isten ellen nem lehet tusakodni, a vallást pedig ő ültette keblünkbe.

A keleti egyház mind ama küzdelemben és célokban, melyek a nyugati egyházat olyan jelentékennyé tették, nem sok részt vehetett. Nyolcszáz évnek hitvitája, majd a mohamedánizmus és a keresztes hadjáratok okozta szenvedések megnyomorították. A konstantinápolyi pátriárka maradt, ami volt: alárendeltje a császárnak, később függött még a szultánoktól is. Legerősebb lett az orosz birodalomban, ahol Katalin cárnő óta az egyház és államfőség teljesen a cár kezében összpontosult. A török fennhatóság alá tar-

tozott tartományok, amint felszabadultak, igyekeztek szervezkedni. Teljesen a Byzanti mintára, úgy hogy azokban az országokban, melyekben a gör. keletik nagyobb tömegben voltak és vannak : az uralkodót tekintik az egyház fejének, kinek kezében a legfőbb egyházhatalom összező. Szóval, áll ez országokban a byzantinizmus vagy újabb felfogás szerint a caesareocratia. Jórészt ennek tulajdonítható, hogy a keleti egyház messze hátramaradt a nyugatival szemben. s a VIII-ik század óta az emberiség és művelődés érdekében kifejtett fontos lépések megtételében. Ez az oka, hogy a reformáció szele sem érintette közlről és jótékonyan s a szabad gondolkodás és vizsgálódás nála teljesen visszamaradt. Csak az újabb idő, a nyugattal való érintkezés mutat valami sarkalást. De, hogy merev maradiságából mikor fog a keleti egyház a szabad fejlődés és haladás útjára lépni? Csak Isten tudja, mert sok mindennek meg kell először változnia. Legelső sorban a sok babonát, előítéletet kell eldobnia s azután az emberi jog által diktált szabad fejlődés útjára lépnie.

Csifó Salamon.

Brassai Sámuel.

Módszertani munkássága.

Brassai iskolai reformmunkájával szerves összefüggésben van módszertani elmélete. Hogy elméletét jóval később fejti ki, az az idők járásán mult. A 40-es évek a szabadságharc kitöréséig az új tanterv életbeléptetésével összefüggő nehézségek elhárításával teltek el. E nehézségeket főképp és elsősorban az okozta, hogy nem voltak tankönyvek, jóformán egyetlen tantárgyból sem. Brassainak tehát minden idejét és buzgalmát arra kellett fordítania, hogy részben maga írjon, fordítson vagy dolgozzon át könyveket, részben másokat keressen, találjon és nyerjen meg könyvek írására. Mikor aztán a legkiáltóbb szükségleteken annyira amennyire segítve volt s a tanítás jó mederben, évről-évre kielégítőbb eredményt mutatva megindult, jött a szabadságharc, amely Brassait békés kulturális foglalkozása teréről elsodorta s csatasorba állította.

Brassainak tehát nem volt ideje, hogy a tanulmányok új rendjének megállapítása s életbeléptetése után a *tanítás új módjának* elméletét is kifejtsen s az iskola munkájába bevigye.

Pedig erre épen olyan nagy szükség volt, mint a tanulmányok megmerevedett rendjének az új idők követelményeinek megfelelő megváltoztatására. Mert milyen volt akkor a tanítás?

Az iskolában tulajdonképen háromféle, hogy ne mondjam, különböző rangú tanítás folyt: a professzoroké, a publicus praeceptoroké és a magántanítóké. A reformokat sürgető s az életbeléptetést keresztülvivő Brassai e tekintetben is kritikát gyakorol. Az a tanítás minden egyéb volt, csak épen észfejlesztő s a gyermek és ifjú lelki fejlődését, szellemi életét tekintetbe vevő módszeres eljárás nem.

A professzorok előadása vagy szónokias és pathetikus, vagy az unalomig száraz és untató. Molnos Dávidról Kőváry azt jegyezte fel, hogy mikor magyar történelmi magyarázatai során a mohácsi vészig jutott, hangja elcsuklott, szeme könnybe lábadt és az egész